

SKRZYNIE KURPIOWSKIE Z POW. OSTROŁĘCKIEGO

ZOFIA CIEŚLA-REINFUSSOWA

W archiwum Zakładu Plastyki, Architektury i Zdobnictwa Ludowego P.I.S. znajduje się teka, zawierająca dwadzieścia kilka barwnych plansz, przedstawiających skrzynie ludowe z pow. ostrołęckiego. Materiał zebrany został przez Ob. Marię Dąbską, która z ramienia Instytutu badała tamtejszy teren. Wspomniany zbiór skrzyń stanowi pewną serię, nadającą się do opracowania i pozwalającą zwrócić uwagę na ten dział zdobnictwa ludowego na Kurpiach. Dotychczas mamy niewiele stosunkowo wzmianek, odnoszących się do meblarstwa północno-wschodniej Polski, tak, że nawet najmniejsza informacja z tej dziedziny, staje się dla nas ważnym przyczynkiem.

Materiał zebrany został w dziewięciu wsiach, a mianowicie: w Cieńku, Kadzidle, Krzysiakach, Łyse, Niedźwiedziu, Wejdzie, Wydmusach, Wykrocie i Zalasiu. Z niektórych wsi mamy po jednej skrzyni, z innych po kilka.

Skrzynie wykonane z miękkiego drzewa, wiązane na „cynki“, posiadają kształt leżącego prostopadłościanu o wymiarach, wahających się w następujących granicach: długość od 90—130 cm, wysokość: 42—64 cm, szerokość: 40—62 cm. Najczęstsze są jednak skrzynie, w których ścian: licowa długa jest około 95 cm, a wysoka na 46 cm.

Skrzynie z pow. ostrołęckiego nakryte są płaskim wiekiem z niezbyt wysuniętym gzymsem (od 2—5 cm), grubości około 5 cm. Tak gzymsy górne jak i dolne są na ogół słabo profilowane (tabl. I, 1—15).

Pudła skrzyń spoczywają na podnóżkach, które są w 75% dwudzielne, a tylko w 25% pojedyncze, przy czym tak jedne jak i drugie mają wewnętrzne krawędzie ozdobnie wycinane (tabl. I, 1—14). Podnóżki dwudzielne poza jednym wyjątkiem (tabl. I, 10) są pozbawione kół, podczas gdy przy podnóżkach pojedynczych kółka zdarzają się częściej (tabl. I, 11, 14, 15). Szufłady w podnóżkach skrzyń występują zupełnie sporadycznie (tabl. I, 15). Wysokość podnóżków waha się w granicach od 10—22 cm.

Pionowe krawędzie skrzyń są prawie zawsze proste i gładkie. Wyjątek od tej zasady stanowią jedynie trzy skrzynie, jedna z nich, pochodząca ze wsi Wydmusy, posiada na ścianie licowej wzdłuż boków przybite toczony półkolu-

mienki (tabl. I, 10, ryc. 1), druga z Niedźwiedzia ma u góry tuż przy wieku charakterystyczne ścięcie (tabl. I, 13, ryc. 2). Ze względu na swą budowę na szczególną uwagę zasługuje skrzynia trzecia, oznaczona numerem 12 na tablicy I. Posiada ona wzdłuż pionowych krawędzi przymocowane dwie grube profilowane deski, które górą sięgają wieka, dołem zaś tworzą nogi skrzyni. Deski te szerokości około 10 cm składają się z dwóch części prawie jednakowo wysokich, oddzielonych od siebie profilowanym gzymsem. Górna część, grubości mniej więcej dwóch centymetrów, jest zupełnie płaska, jedynie tylko w niewielkiej odległości od krawędzi bocznych ma z każdej strony po jednym żłobieniu. Dolna część dwa razy grubsza od górnej posiada ozdobne profilowanie. Skrzynia ta została znaleziona w zakrystii kościoła w Zalasiu, co tłumaczyłoby może jej wyjątkową budowę.

Z innych ozdób plastycznych występujących na badanych skrzyniach kurpiowskich należy jeszcze wspomnieć o profilowanych listwach, tworzących ramki, wyznaczające pola zdobnicze (ryc. 1). W jednej ze skrzyń, pochodzącej ze wsi Niedźwiedź, spotykamy się z ciekawym zjawiskiem, rzadkim na ogół w skrzyniach ludowych. Otóż profilowane listwy, będące obramieniem pól zdobniczych są jeszcze dodatkowo od wewnątrz ozdobnie wycięte, przez co powstaje rodzaj kartusza, wyodrębnionego ponadto przez szafirowe tło, kontrastujące z brązową powierzchnią reszty skrzyni i listew (ryc. 2).

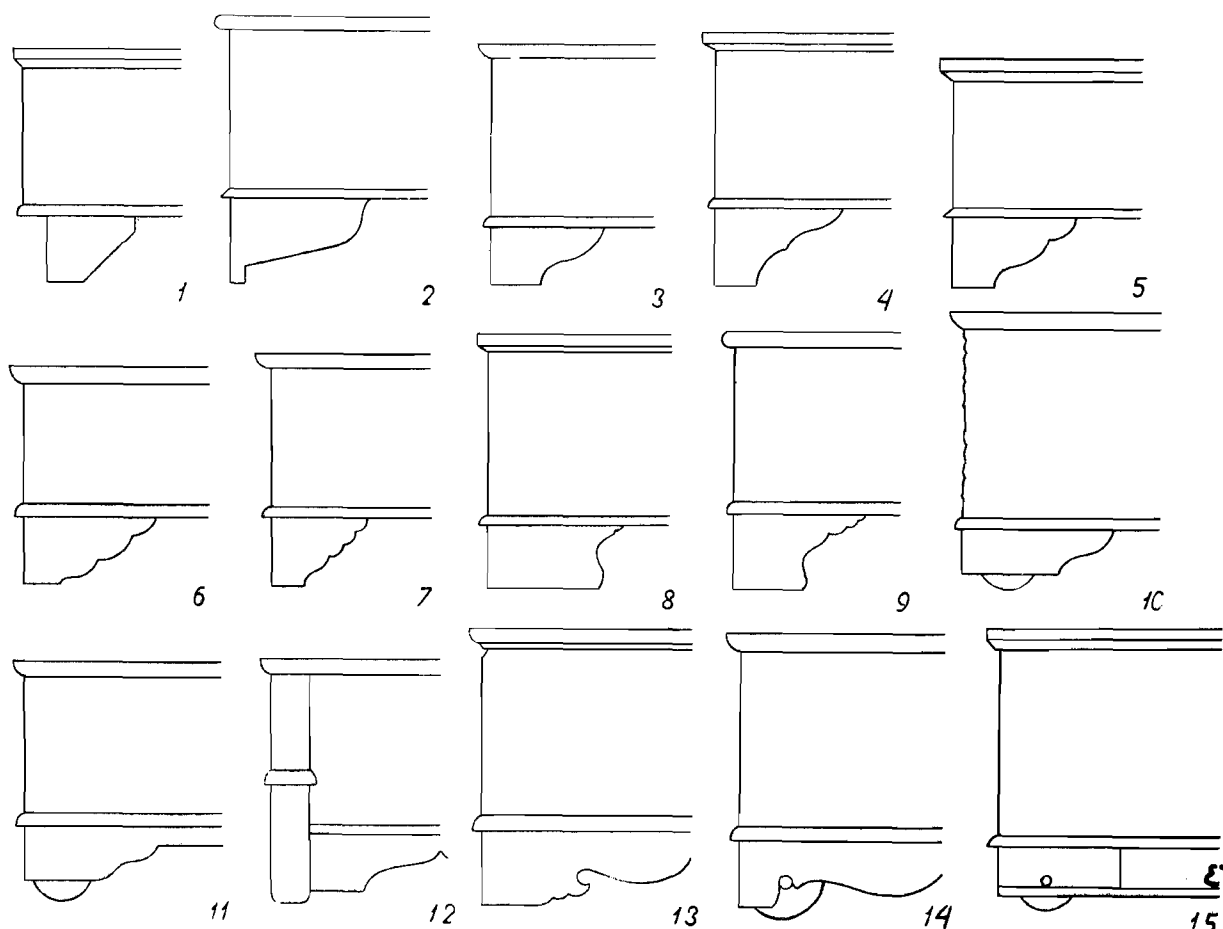
Ściany licowe skrzyń bądź w ogóle nie mają wydzielonego pola zdobniczego (ryc. 5, 6), bądź posiadają jedno (ryc. 4), dwa (ryc. 3, 7), trzy (ryc. 2), a nawet wyjątkowo i pięć. Pola te mogą być wyznaczone w różny sposób, a mianowicie: odmiennym kolorem tła (ryc. 3, 4) różnym od tła ogólnego, przy pomocy malowanej ramki, czy profilowanych listew (ryc. 1), względnie przez połączenie dwóch elementów, a więc kolorowego tła i ramki malowanej (ryc. 7) lub listew (ryc. 2). Powstałe tak pola zdobnicze możemy podzielić na kwadratowe i prostokątne. Pola prostokątne występują na skrzyniach jednopolowych w pozycji leżącej, umieszczone są w samym środku skrzyni i zajmują $\frac{1}{2}$ powierzchni ścian licowej (ryc. 4). Pola wyłącznie prostokątne spotyka się w skrzyniach dwu-, trój- i pięciopolowych (tabl. barwna 2, ryc. 1), roz-

mieszczące symetrycznie względem środka skrzyni. W skrzyni pięciopolowej występują prostokąty w dwóch wymiarach, wąskie, smukłe, znajdują się w środku i po bokach, a szersze między nimi. Kwadratowe pola są zwykle w skrzyniach o dwóch polach zdobniczych (ryc. 3). Pola prostokątne i kwadratowe łącznie zdarzają się w skrzyniach trójpolewych, gdzie wąskie pole w postaci stojącego prostokąta znajduje się w środku między dwoma polami kwadratowymi (ryc. 2). Wszystkie pola tak kwadratowe jak i prostokątne są duże i wypełniają sobą prawie całą powierzchnię ściany licowej. Wydzielone pola mają czasem naroża ścięte bądź prosto bądź łukowato (ryc. 3).

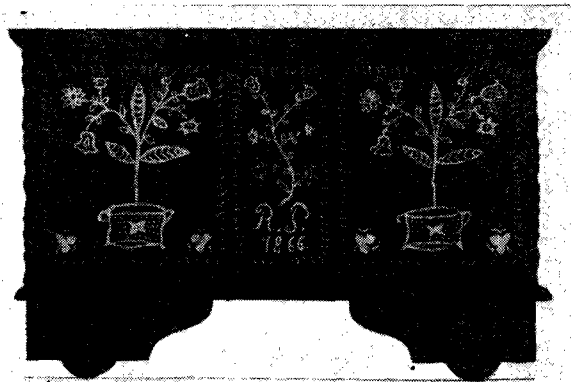
W ornamentyce omawianych skrzyń z pow. ostrołęckiego spotyka się motywy abstrakcyjne i roślinne. Motywy abstrakcyjne na ogół rzadsze występują w postaci trudnych do opisanie kompozycji złożonych przeważnie z nieregularnych linii krzywych. Przykładem takiej dekoracji są dwie skrzynie z wsi Niedźwiedź, powstałe około 1910 r., wykonane przez stolarza Michała Chorążewicza. Na wyodrębnionym szafirowym tle rozrzucał on nieregularnie zdobiny, w kolorach białym i czerwonym, esowato lub łukowato powyginane. Jedna z nich repro-

dukowana na ryc. 2, posiada w pośrodku pól zdobniczych czerwone motywy, będące jak gdyby dalekim echem dekoracyjnie traktowanych monogramów. Do motywów tych zaliczyć należy wzór w postaci jak gdyby litery „X”, występującej na skrzyni ze wsi Wykrot (tabl. III, 13, ryc. 3).

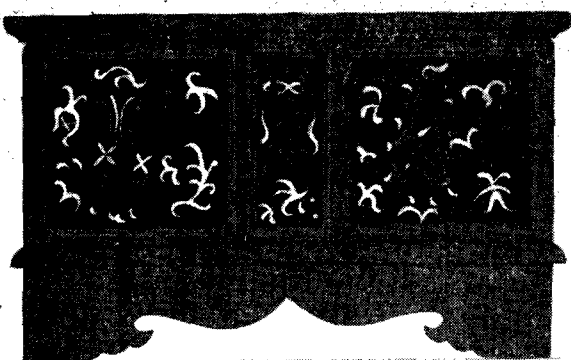
Najczęstszymi ozdobami skrzyń są jednak motywy roślinne. Spośród kwiatów częstotliwością występowania wyróżnia się tulipan w różnych odmianach i rozmiarach (tabl. II, 23—35). Spotyka się go w postaci stulonego pączka (tabl. II, 33), czasem nieco rozchylonego (tabl. II, 34), względnie rozwiniętego kwiatu (tabl. II, 23, 28 do 31), z zaznaczonymi nawet pręcikami (tabl. II, 30, 31). Niekiedy kwiat tulipanu ujęty jest bardziej schematycznie (tabl. II, 24—27). Obok tulipanowatych form częste są też kwiaty wielopłatkowe (tabl. II, 7—18, 22), oraz kwiaty promieniste (tabl. II, 19—21). Kwiaty wielopłatkowe posiadają silnie zaznaczony środek, wokół którego rozmieszczone są listki w postaci kropek (tabl. II, 10—12, 14, 18), łuków (tabl. II, 8, 13) itp. Całość może być od zewnątrz obwiedziona cienkim konturem (tabl. II, 8, 10—14). Kwiaty promieniste posiadają cztery, sześć i dziesięć listków (tabl. II, 19—21). Osobną gru-



Tablica I.



Ryc. 1. Wieś Wydmusy k/Myszyńca pow. Ostrołęka.



Ryc. 2. Wieś Niedźwiedz k/Myszyńca pow. Ostrołęka.

pę stanowią kwiaty o kształtach fantastycznych z kielichami potraktowanymi dekoracyjnie (tablica II, 36—39).

Podobnie jak kwiaty ujmowane są i liście. Przeważają listki drobne owalne (tabl. II, 42, 43, 45—47, 52) i esowato wygięte (tabl. II, 41). W jednej ze skrzyń imitują liście niewielkie ślimacznice (tabl. II, 44). Liście mogą być pojedyncze (tabl. II, 40—51, 53, 54) albo potrójne (tabl. II, 52), symetryczne (tabl. II, 42, 43, 48, 49, 54), lub asymetryczne (tabl. II, 40, 41, 45, 50), względem swej osi środkowej. Błazka listków posiada brzegi gładkie (tabl. II, 40—47, 49) względnie nierówne (tabl. II, 48) lub też postrzępione jak w liściu maku (tabl. II, 50). W niektórych skrzyńkach zaznaczone jest bardzo schematycznie żyłkowanie liścia (tabl. II, 49, 51). W skrzyni ze wsi Wejdo występują duże liście (tabl. II, 54, ryc. 6), otoczone dla celów dekoracyjnych dodatkowo szeregiem kropek.

Z elementów wyżej opisanych powstają motywy ośrodkowe i jednoosiowe. Motywy ośrodkowe są przeważnie złożone z elementów abstrakcyjnych (tabl. III, 11, 12), rzadziej roślinnych (tabl. III, 9). Jednoosiowe są wyłącznie ro-

ślinne (tabl. III, 1—8, 10), przy czym mogą one być symetryczne i asymetryczne. Motywy ośrodkowe posiadają zazwyczaj w centrum kółko (tabl. III, 11, 12), czasem ośmiopromienną gwiazdę (tabl. III, 9) lub wielopłatkowy kwiatek (ryc. 4). Ze środka rozchodzą się na zewnątrz promieniście łodygi proste, czasem rozgałęzione czy faliste (ryc. 4), zakończone jakimś kwiatem (tabl. III, 11). W jednej skrzyni ze wsi Wykrot wybiega od środka szereg drobnych kwiatuszków, jakby nanizanych na niewidoczną nitkę (tabl. III, 9). Inną odmianę wśród motywów ośrodkowych stanowi kwiat ze skrzyni z Wydmusów, posiadający cztery, dość duże płatki ułożone na krzyż naokoło środkowego kółka (ryc. 7).

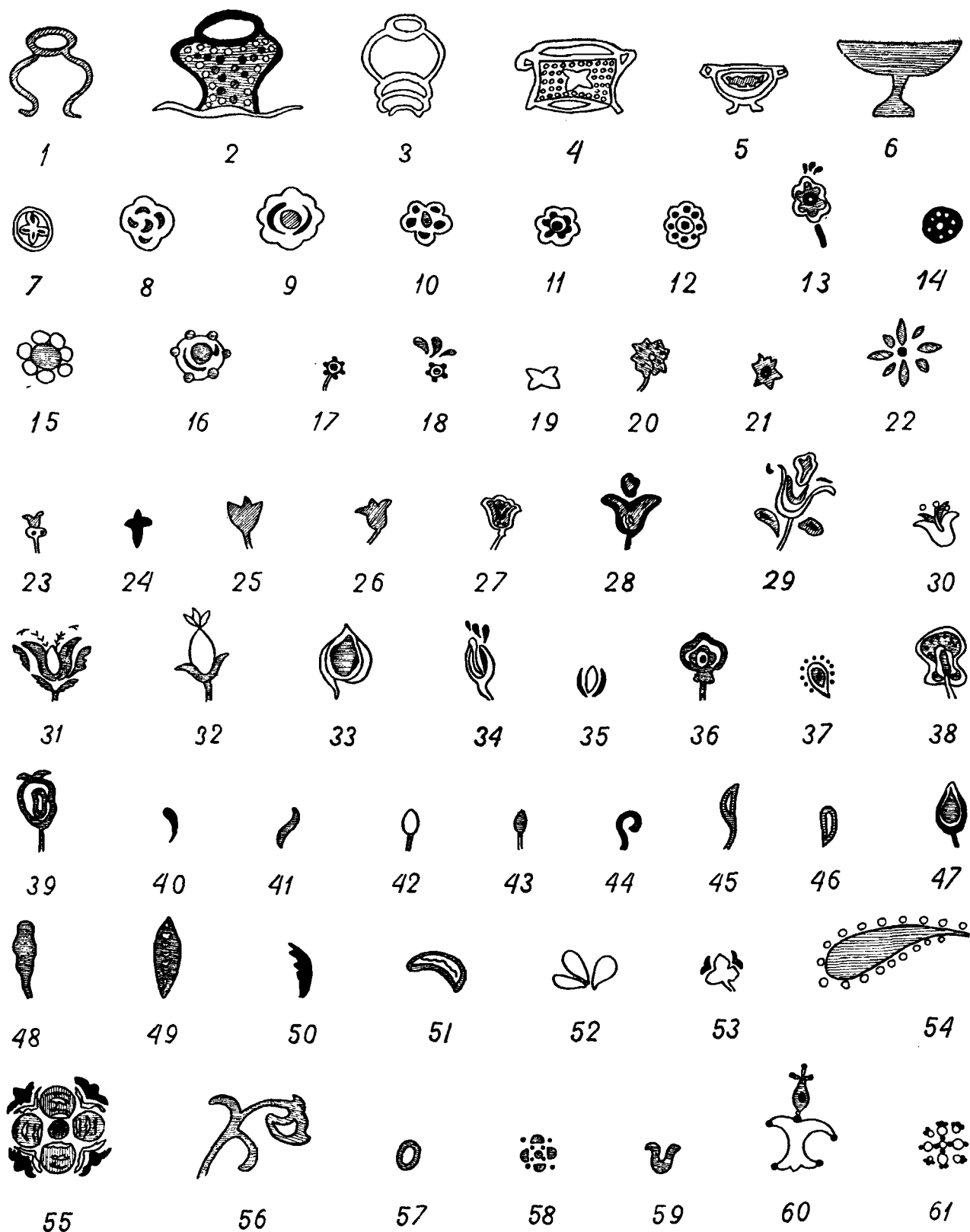
Jednoosiowe motywy symetryczne przybierają postać kwiatonów (tabl. III, 5, 7), czy też rozczłonkowanej gałązki z kwiatami na każdej odnodze (tabl. III, 8) albo pojedynczego kwiatu na dość długiej łodyżce (tabl. III, 1—3), względnie ułożonych symetrycznie luźno rzuconych tulipanów (tabl. III, 4). Motyw asymetryczny wystąpił wyjątkowo na skrzyni trójpółowej, pochodzącej ze wsi Wydmusy (ryc. 1).

Na osobną uwagę zasługują naczynia (tabl. II, 1—6), w których umieszczone są bukiety kwiatów. Najczęstszą formą jest flakon o mocno wydętym brzuścu, czasem nie zamknięty od dołu (tabl. II, 1) lub stojący na jakiejś falistej powierzchni (tabl. II, 2). Oprócz flakonów jako naczynia na kwiaty spotyka się płaską doniczkę z dwoma uchami (tabl. II, 4), czarę o dwóch nóżkach (tabl. II, 5), a wreszcie rodzaj dużego kielicha o spłaszczonej a szerokiej czarce, posiadającego cienką nóżkę z szerszą podstawą (tabl. II, 6).

Naczynie na kwiaty może być potraktowane albo w perspektywie (tabl. II, 1—4), albo rzucie bocznym (tabl. II, 5, 6). W pierwszym przypadku górny otwór flakonu jest w całości widoczny tak, że kwiaty właściwie nie umieszczone są wewnątrz naczynia, lecz znajdują się po za nim.

Wyodrębnione pola zdobnicze są zazwyczaj wypełnione jednym motywem, zajmującym prawie całą ich powierzchnię (ryc. 2, 3). Bardzo rzadko spotyka się dodatkowe zdobiny, znajdujące się w dwóch (ryc. 1) lub czterech narożach (tabl. barwna 2), skierowane dośrodkowo. Czasem występuje również data (prawdopodobnie powstania skrzyni), umieszczona na polu zdobniczym (ryc. 1).

Na szczególną uwagę zasługuje tu fakt, że w skrzyńkach jednopółowych zwykle pole zdob-

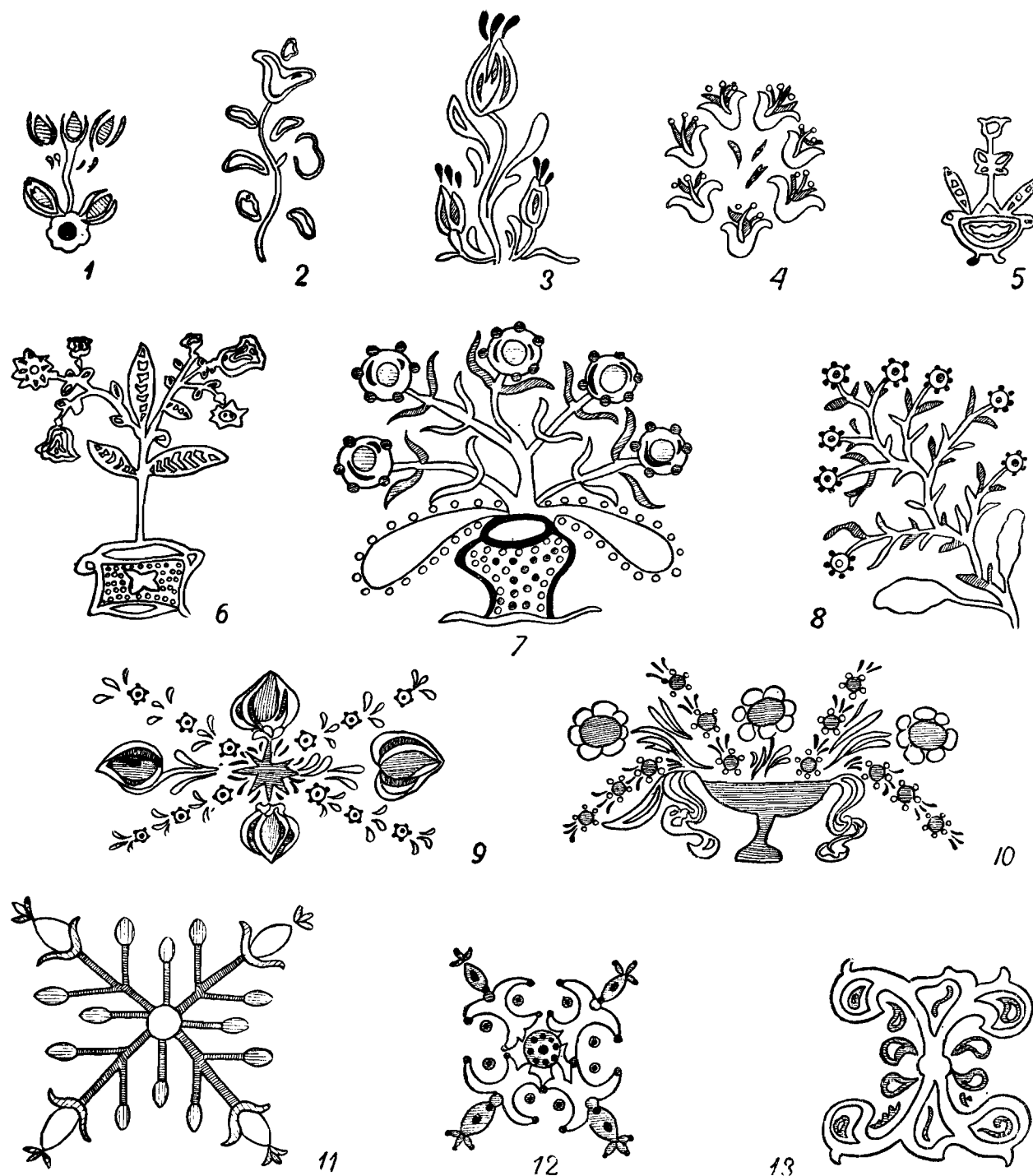


Tablica II.

nicze wypełnione jest w całości motywem ośrodkowym (tabl. III, 9), a raz tylko miejsce jego zajmował motyw jednoosiowy symetryczny (tabl. III, 10). W skrzyniach o niewyodrębnionych polach zdobniczych dekorację ściany licowej stanowią zwykle dwa jednakowe, rozłożyste kwiatony

(ryc. 5, 6) lub jakiś motyw abstrakcyjny (tabl. III, 11). Przestrzeń między tymi kwiatonami jest zazwyczaj pusta, tylko w skrzyni z Wydmusów widnieją w środku ułożone jeden nad drugim dwa ośmiopłatkowe kwiaty.

W skrzyniach dwupolowych na obu polach zdobniczych występuje ten sam motyw, zaś



Tablica III.

w trójpółowych dwa zewnętrzne są takie same a odmienny jest tylko motyw pola środkowego. Zaznaczyć przy tym należy, że wszystkie trzy pola mają ten sam charakter zdobniczy t. zn., że są wypełnione motywami albo roślinnymi (ryc. 1), albo abstrakcyjnymi (ryc. 2). Wyjątek stanowi skrzynia z Wejda, wyróżniająca się układem motywów. W środku skrzyni znajduje się wyznaczony profilowaną ramką stojący prostokąt, na którego tło rzucona jest gałązka kwiatowa zaznaczona jasno-brązowym kolorem (tabl. III, 2). Po obu stronach tego prostokąta umiesz-

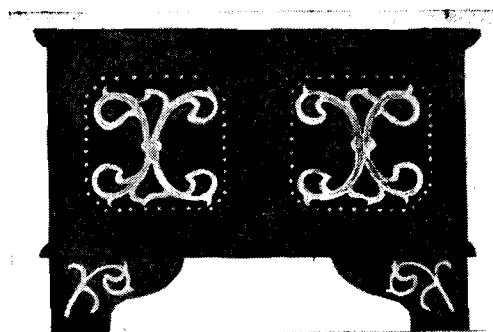
czone są pola kwadratowe, skierowane narożem w dół. Pola te wypełniają współśrodkowo ułożone kwadraty, zrobione z profilowanych listew, malowane na zmianę kolorem jasno-brązowym i ciemniejszym brązowym takim samym jak cała skrzynia.

Pozostała po wydzieleniu pól zdobniczych część ścian licowych jest na ogół pozbawiona jakichkolwiek ornamentów (ryc. 1—3), to samo odnosi się do gzymsów dolnych i górnych. Wyjątek od tej reguły stanowią skrzynie z Wydusów (ryc. 7) oraz wszystkie jednopolowe,

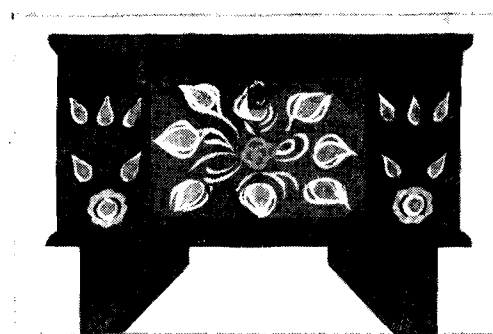
w których po obu stronach wyodrębnionego pola znajduje się zawsze jakiś motyw kwiatowy (tabl. III, 1, 3, ryc. 4).

Podnóżki skrzyń w 60% są pozbawione wszelkich ozdób. W tych nielicznych przypadkach, w których występują są to tylko jakieś niewielkie zdobiny w postaci kwiatka, mniej lub więcej fantastycznego (ryc. 3) czy całej gałązki kwietnej (tabl. barwna 2), względnie motywu abstrakcyjnego (tabl. II, 61). W dwóch tylko skrzyniach oprócz pojedynczej zdobiny wystąpiły jeszcze dodatkowe kropki, biegnące raz wzdłuż bocznej krawędzi podnóżka (ryc. 5), a drugi raz obejmujące półłukiem trójlistną zdobinę i podkreślające wycięcie wewnętrzne podnóżka (tabl. barwna 1). Zdobiny występują prawie wyłącznie na podnóżkach dwudzielnych (ryc. 3, 5, tabl. barwna 1, 2), a raz tylko na pojedynczym, przy czym ornament rozłożony został wówczas na całej jego powierzchni.

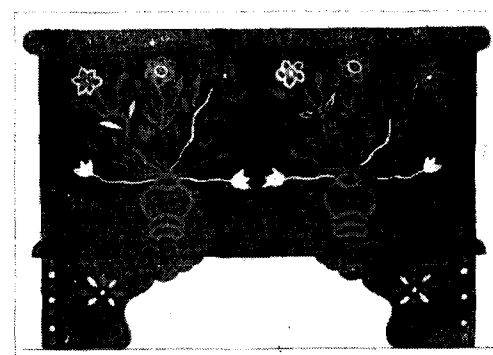
Kolorystycznie rozwiązanie skrzyń kurpiowskich jest na ogół dość zróżnicowane mimo, że skala barw używanych do ich zdobienia nie jest zbyt duża. Wszystkie opracowywane tu skrzynie są malowane gładko na kolor brązowy z różnymi odcieniami. W jednym tylko przypadku tło skrzyni jest białe, a na nim obramienia pól (profilowane listwy), wewnętrzne zdobiny gzymsy i cały podnóżek są utrzymane w kolorze czerwonym. Tła wyodrębnionych pól zdobniczych malowane są zazwyczaj kolorem zielonym, doskonale harmonizującym z brązową powierzchnią całej skrzyni. Dwukrotnie zamiast koloru zielonego użyto szafirowego, a raz różowego, który jeszcze dodatkowo obwiedziono niebieską, jednostronnie od wewnątrz ząbkowaną ramką. Pomijając kolor tła zasadniczego skrzyń czy też pól zdobniczych najczęstsze są zestawienia trzech i czterech kolorów, wyjątkowo tylko pięciu, a to: białego, czerwonego, czarnego, zielonego i żółtego (tabl. barwna 1, 2). Prócz tych wielokolorowych skrzyń zdarzają się i takie, gdzie wzór wymalowany został jednym kolorem, np. jasno-brązowym, czy czerwonym. Na ogół w stosowaniu barw widać pewną dążność do zachowania kolorów naturalnych, co wyraża się tym, że łodygi i liście są zazwyczaj zielone, kwiaty czerwone, żółte itd. Spotyka się jednak również i tak namalowane kwiaty, które zarówno formą jak i barwą odbiegają zupełnie od znanych z przyrody. I tak np. w skrzyni z Wydmusów mamy kwiaton w postaci rozgałęzionej łodygi o 9 kwiatkach o kształtach fantastycznych, również nienaturalnych kolorystycznie. Widzimy także np. kwia-



Ryc. 3. Wieś Wykrot k/Myszyńca pow. Ostrołęka.



Ryc. 4. Wieś Krysiaki k/Myszyńca pow. Ostrołęka.



Ryc. 5. Wieś Wydmusy k/Myszyńca pow. Ostrołęka.

tony, w których liście i łodygi wykonane są kilku kolorami nie odpowiadającymi rzeczywistości jak: białym, niebieskim, czarnym itd., zaś kwiaty promieniste mają otok np. niebieski, a środki białe lub odwrotnie.

Od opisanych poprzednio różni się skrzynia ze wsi Cieńck, gdzie cała ściana licowa została pokryta wzorem, wykonanym przez szablon w kolorach białym, czerwonym i szafirowym.

Na koniec należy jeszcze wspomnieć o wykładkach do zamków t. j. żelaznych ozdobnych tarczach, które przybite są na licu przy dziurce od klucza. Wykładki te mogą posiadać formę kwadratu, prostokąta prostego czy też o ściętych narożach (tabl. IV, 1—3), rombu, romboidu, przechodzącego następnie w deltoid (tabl. IV, 4—6). Formę złożoną ma wykładka oznaczona

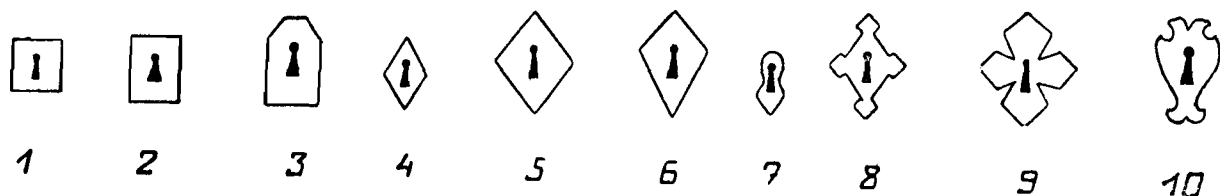
numerem 8 na tabl. IV. Posiada ona zasadniczo kształt rombu, którego narożniki stanowią cztery mniejsze romby. Oprócz form czysto geometrycznych występuje wykładka w ozdobnej postaci stylizowanego kwiatu (tabl. IV, 9), znaleziona na opisywanej wyżej skrzyni ze wsi Kadzidło oraz inna w kształcie schematycznie potraktowanego dwugłowego orła (tabl. IV, 10).

Według podawanych informacji przez obecnych właścicieli skrzyń mają one być na ogół stare, pochodzić przeważnie z połowy XIX wieku. Wiadomościom tym nie można jednak w zupełności zaufać, gdyż informatorowie przesadzają zazwyczaj w podawaniu ilości lat posiadanego przedmiotu, aby przez to podkreślić jego dawność. Niemniej na dwóch opisywanych tu skrzyniach kurpiowskich mamy, znajdujące się na polu zdobniczym daty (1862, 1866 — ryc. 1), które wskazują, że skrzyniarstwo na Kurpiach na początku II połowy XIX wieku stało już dość wysoko.

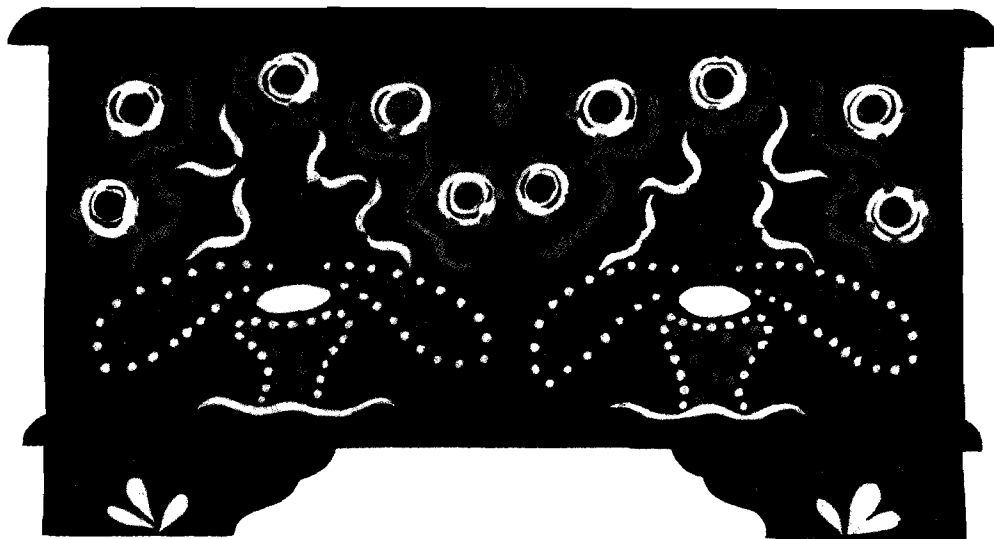
Opisane wyżej skrzynie z pow. ostrołęckiego na pierwszy rzut oka bardzo zróżnicowane pod względem zdobniczym da się sprowadzić do dwóch zasadniczych typów. Jeden to skrzynie o ścianach gładkich, nie posiadające wyodrębnionych pól zdobniczych, ani profilowanych obramień, ozdobione na ścianie licowej najczęściej dwoma rozłożystymi kwiatonami o sylwetce mniej lub więcej nawiązującej do form przyrodniczych, jakkolwiek czasem fantastyczne w szczegółach (kwiaty) i barwie, drugi zaś stanowią skrzynie o powierzchni urozmaiconej plastycznymi ozdobami (profilowane ramki), z wyznaczonymi polami zdobniczymi, wypełnionymi motywami abstrakcyjnymi względnie roślinnymi. Skrzynie grupy pierwszej, robiące wrażenie prymitywniejszych są zapewne wyrobami miejscowymi, które powstały bez specjalnego oddziaływania wzorów obcych, mimo,

że zbliżone formy występują i na innych terenach Polski, jak na przykład w Lubelszczyźnie, Krakowskim (skrzynie czernichowskie)¹⁾, Żywiecczyźnie itp. Drugi typ bardziej pod względem kompozycyjnym rozwinięty nawiązuje wyraźnie do skrzyń znanych z Mazurów Pruskich. Jak wynika z materiałów, znajdujących się w archiwum Zakładu Plastyki Ludowej P. I. S. skrzynie mazurskie charakteryzują się obfitością ozdób plastycznych w formie profilowanych ramek półkolumnienek, podziałem ściany licowej najczęściej na pięć pól zdobniczych, wypełnionych kwiatonami. Wśród tych skrzyń zarysowują się dwie grupy, z których jedna o bogatej i technicznie bardzo poprawnie wykonanej ornamentacji należy zapewne do meblarstwa mieszczańskiego, druga zaś o wykonaniu prymitywniejszym posiada charakter bardziej ludowy. Wśród tych ostatnich znajdziemy szereg przykładów nawiązujących do skrzyń kurpiowskich zarówno, jeśli idzie o ogólną kompozycję (podział na pola i sposób ich wyodrębniania), jak też i o szczegóły ornamentu (formy kwiatów i ich elementów). Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że prymitywniejsze skrzynie mazurskie wzorowane na tych, które określone zostały mianem mieszczańskich, stały się z kolei wzorem dla bogatszych skrzyń kurpiowskich. Wskazane tu pokrewieństwo między jedną z grup malowanych skrzyń kurpiowskich, a skrzyniami mazurskimi nie stanowi faktu odosobnionego. Wiemy bowiem, iż tereny te pozostawały ze sobą w bardzo ścisłych związkach, których wyraz znajdziemy w różnych dziedzinach ludowej kultury jak np. w budownictwie, tkactwie itd.

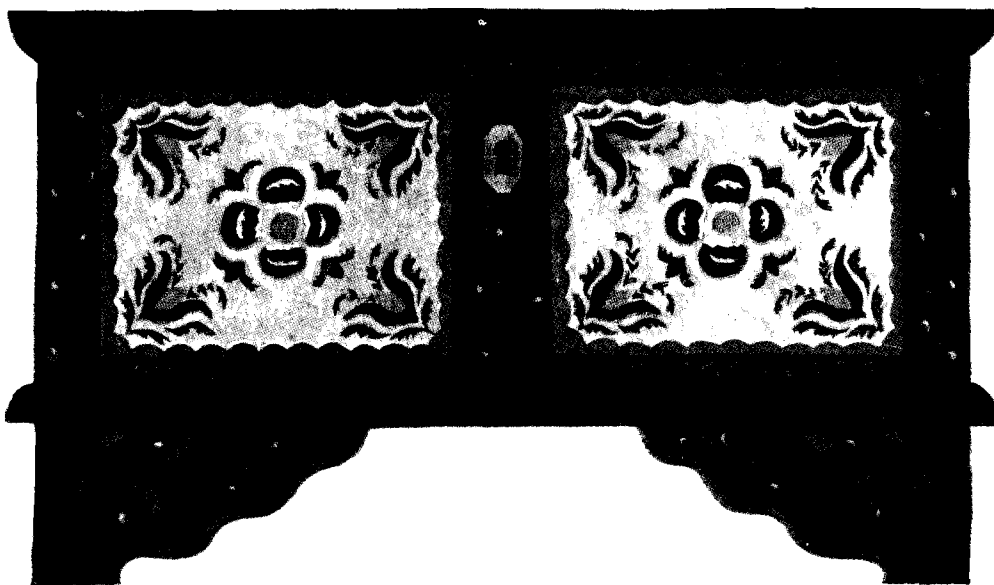
¹⁾ Roman Reinfuss: Skrzynie zdobione z okolic Krakowa — część III, Polska Sztuka Ludowa, rok III, nr 1—2, str. 9 i n.



Tablica IV.



Ryc. 6. Skrzynia ludowa. Wieś Wejdo, parafia Zalas, pow. Ostrolęka. Skala 1:8.



Ryc. 7. Skrzynia ludowa. Wieś Wydmusy, k. Myszyńca pow. Ostrolęka. Skala 1:8.